

УДК-37.01(092)

Григорій Васянович

доктор педагогічних наук, професор кафедри гуманітарних наук і соціальної роботи
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, Україна

ORCID ID 0000-0002-2346-193X

E-mail: wasianowych@ukr.net

Олена Будник

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки початкової освіти,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Україна

ORCID ID 0000-0002-5764-6748

E-mail: olena.budnyk@pu.if.ua

**ПЕДАГОГІЧНА ЕЛІТА ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОСТІ:
ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ**

Анотація: Розглянуто сутність і зміст поняття «педагогічна еліта» та обґрунтовано причини недостатньої ефективності впливу української педагогічної еліти на процес «виращування» нової генерації молодого покоління. За результатами аналізу встановлено, що головними причинами такого стану є: соціально-економічна і духовно-моральна криза українського суспільства; міграційна компонента демографічної кризи; недосконале й некритичне запозичення зарубіжного досвіду і його впровадження у навчально-виховний процес; недостатнє усвідомлення значною кількістю суб'єктів навчально-виховного процесу необхідності духовно-морального самоудосконалення. Визначено місце і роль духовно-морального ресурсу у процесі формування педагогічної еліти, проаналізовано пріоритети і духовно-моральні цінності елітної особистості педагога та роль педагогічної еліти у процесі освоєння і впровадження в життя європейських цінностей.

Ключові слова: еліта, педагогічна еліта, особистість педагога, навчально-виховний процес, духовність, моральність.

Hryhorii Vasianovych

Professor (Pedagogical Sciences) at the Department of Humanities and Social Work,
Lviv State University of Life Safety: Ukraine

ORCID ID 0000-0002-2346-193X

E-mail: wasianowych @ ukr.net

Olena Budnik

Professor (Pedagogical Sciences) at the Department of Primary Education Pedagogy,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-5764-6748

E-mail: olena.budnyk@pu.if.ua

©Григорій Васянович, Олена Будник, 2017

**PEDAGOGICAL ELITE AS PHENOMENON OF MODERNITY:
SPIRITUAL AND MORAL CONTEXT**

Abstract: *The substance and content of the "pedagogical elite" concept are considered and the reasons for the lack of effective influence on the process of "growing" the new elaboration of a younger generation are substantiated. According to the results of the analysis, the main reasons for such situation are: the social and economic, spiritual and moral crisis of Ukrainian society; migration component of the demographic crisis; imperfect and uncritical usage of foreign experience and its implementation in educational process; insufficient awareness of a subjects' significant part of the educational process and the necessity for spiritual and moral self-improvement. The place and the role of a spiritual and moral resource in the process of the pedagogical elite formation are determined, also priorities, spiritual and moral values of the elite personality of a teacher and the role of the educational elite in the process of mastering and implementation of European values are analyzed.*

Key words: *elite, pedagogical elite, a personality of a teacher, educational process, spirituality, morality.*

Hryhorii Vasianovych, Olena Budnik

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Pedagogical elite as the phenomenon of modernity: spiritual and moral context”

Problem setting. *In the conditions determined by the Ukrainian government development strategy and changes dynamics, enclosing all spheres of restructuring, the role of pedagogical elite is objectively strengthened. It is elite, a leading component of intelligentsia who is a mover of the society modernization, its spiritual and moral sanitation, an active means of corruption and spiritual impoverishment counteraction.*

The lined problem is also updated by the fact that just now the level not only general citizen in Ukraine as well as its elite, especially the pedagogical one, reduced considerably and there is a necessity to investigate the reasons of appearing this phenomenon and determining the ways of its increasing.

Recent research and publication analysis. *In political and administrative contexts the theory of elites was investigated actively by V. Pareto, G. Moska, Ch. Mills and other foreign philosophers, politologists, sociologists, culture experts. These contexts were also investigated by Ukrainian scholars V. Kremen, I. Zyazyun, V. Ilyin, M. Piren, O. Romanovskiy and others.*

They emphasized their attention on the process of Ukrainian elite formation, typology and classification of political and administrative elites, formation ways of Ukrainian political elite.

The culturological aspect of the elite theories is represented scientifically in the creative work of the Spanish philosopher José Ortega y Gasset. This context of elite was also developed by Ukrainian scholars I. Ohienko, M. Hrushevskiy, I. Franko, I. Bekh, Yu. Bilodid, R. Voitovych and others.

Paper objective. *Among general problems in the theory of elite there were not developed the issues of pedagogical elite essence and content. Outside the attention of scholars there are such issues: definition of the essence of the pedagogical elite concept; reasons of Ukrainian pedagogical elite deformation and its insufficient influence on good breeding of a new generation of youth; priorities, spiritual and moral values of elite individuality of a pedagogue; a role of pedagogical elite in the process of mastering and implementing in life the European values etc.*

***Paper main body** is an analysis of essence and content of spiritual and moral factors and their influence on formation of pedagogical elite in conditions of modern development of Ukrainian society.*

***Conclusions of the research.** The concept elite is a central one in elite theories which affirm that the necessary component of any social structure is the most prepared professionally, spiritually and morally part of society that realizes creatively the functions of management, development of science and culture. The concept pedagogical elite has not still a stable definition. In our opinion this concept reflects the activity of the most consummate scientific and pedagogical stratum for spiritual and moral, cultural and educational increasing the learning subject.*

According to the results of the implemented analysis it was established that the main reasons of insufficient effectiveness of Ukrainian pedagogical elite influence on the process of bringing up a new generation of youth are: social and political as well as spiritual and moral crisis of a society; a migratory component of the demographic crisis; imperfect and uncritical borrowing the foreign experience and its implementation in educational process; imperfect understanding by a considerable quantity of subjects of educational process of the necessity of spiritual and moral improvement. Spiritual and moral potential of Ukrainian elite has to be reformed in all spheres of education and for its further development it is necessary to change the status of the pedagogue, conditions of its being and activity. The priority of spiritual and moral value of elite pedagogue individuality is a high level of liability, honour and dignity, conscience and fairness, sense of duty, love to children. The Ukrainian pedagogical elite takes into consideration mastering and implementing the European values as well as national traditions and mentality into educational process. There is made conclusion in the article about insufficient investigation of the lined issues; the necessity of eliminating the reasons of weak influence of Ukrainian elite on the process of forming the young generation; there is shown the dependence of Ukrainian education reforming from creation of conditions for active spiritual and moral activity of pedagogical elite.

Постановка проблеми. Україна здійснює потужні зусилля у напрямі саморозвитку, вона прагне інтегруватися з Європейським Союзом, який набув надзвичайно великого досвіду, поступу на засадах демократії і гуманізму. Визначена українським урядом стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» передбачає підготовку і реалізацію цілої низки реформ, серед них одне із найважливіших місць посідає освітня реформа. У прийнятому Верховною Радою новому Законі України «Про освіту» (вересень 2017 р.) наголошується: «Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави» [5]. У цьому контексті об'єктивно посилюється роль педагогічної еліти, оскільки саме від неї визначальною мірою залежить процес динамічних змін і потреб модернізації сучасного українського суспільства, отже, й особистісного розвитку людини, зокрема її духовно-моральних якостей. Педагогічна еліта як одна із провідних складових інтелігенції, є синонімом колективної совісті і просвітництва нації. Доконаним є той факт, що духовно-моральне оздоровлення суспільства є важливою умовою зростання культури, духовності, моральності окремо взятого індивіда, а це активно сприяє позбавленню від тягаря корупційних проявів, виробленню європейських цінностей, «перезавантаженню» мислення особистості з авторитарного на справді людське – гуманістичне. Окреслена проблема актуалізується ще й тим, що останнім часом значно знизився не лише рівень духовності, моральності пересічного громадянина України, а й її еліти, педагогічної зокрема. Завдяки педагогічній еліті уможлиблюється своєчасне виявлення талановитих

дітей і подальше піклування про їх розвиток. Своєю чергою, розвинена обдарована дитина зможе реалізувати себе на рівні елітності у тій чи іншій сфері життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Теорію еліт» у її політичному контексті, активно обґрунтовували: В. Парето, Г. Моска, Ч. Міллс та інші зарубіжні соціологи, політологи, етики, культурологи. Зокрема, італійський політичний мислитель, економіст, соціолог В. Парето (1848-1923), спираючись на економічну теорію рівноваги, доводив, що предметом політичної соціології повинна бути поведінка людини. Вона переважно є ірраціональною, тому сприйняття людиною навколишнього світу значною мірою не відповідає дійсності. Людина приречена здійснювати логічні і нелогічні, інстинктивні вчинки, які здатні шкодити іншим і, власне, – собі. Логічні вчинки притаманні еліті суспільства, і, навпаки, для більшості людей (нееліта), характерні нелогічні вчинки. На думку В. Парето, еліта – це ті, хто має найвищий життєвий, творчий потенціал. Крім політичної еліти, мислитель виокремлював управлінську еліту [12].

Суголосним у цьому контексті було вчення іншого італійського вченого, правознавця, державного діяча – Г. Моска (1858-1941). На основі багатолітніх досліджень учений дійшов висновку про те, що в усіх суспільствах, незалежно від форми правління, існує організована меншість – політичний клас («еліта»), який формує систему державного управління, керує неорганізованою більшістю, що не бере участі в реальному здійсненні влади, а лише підпорядковується їй [11].

Американський соціолог Ч. Міллс (1916-1962), продовжуючи обґрунтування «теорії еліт» своїх попередників, головним чином акцентував на посиленні антидемократичних тенденцій у діяльності «владних еліт», їх прагненні до корумпованості, самозбагачення тощо [10].

Політичний та управлінський контексти еліт досліджують також сучасні українські вчені. Аналіз їх праць доводить, що вони охоплюють таку основну проблематику:

а) процес становлення української еліти та концептуальні засади її розвитку (В. Кремень, В. Ільїн, М. Пірен, С. Пролев, Ф. Рудич, О. Сугоняко та ін.).

б) сутність і зміст понять «політична еліта», «управлінська еліта» (В. Андрущенко, Ф. Кирилюк, Б. Кухта, В. Ніконенко та ін.);

в) типологія і класифікація політичної й управлінської еліти (Т. Авксентьєва, М. Логунова, Л. Тіхонова, Н. Чорна, В. Штанько, О. Романовський та ін.);

г) шляхи формування української політико-управлінської еліти (І. Бех, І. Зязюн, О. Майборода, А. Півченко, Г. Савоненко);

д) взаємовплив політико-управлінської і педагогічної еліт у контексті розвитку особистості й суспільства (Н. Авер'янова, В. Бабаєв, Л. Губерський, І. Зязюн, В. Кремень, І. Лопушинський, В. Олійник, М. Розумний, П. Саух, І. Сурай та ін.).

Культурологічний аспект «теорії еліт» науково представлений у творчості відомого іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гасета (1883-1955). Вчений вважав, що суспільство поділяється на «еліту» і «маси». «Маса» живе і діє без духовної напруги, рівень її культурного розвитку є надто обмеженим, емпіричним, безвідповідальним. Натомість «еліта» живе наповненим життям, вона активно не лише пізнає навколишній світ, а й перетворює його, формує культурне обличчя нації, гуманізує й олюднює його. Культуру мислитель розглядав не лише як живий організм, а й як сукупність прагнень самих людей. Головною загрозою для функціонування і розвитку культури, еліти вважав втрату людяності, відчуття трагізму, перебування у стані самозаспокоєності. Еліта як інтелектуальний і культурний феномен, на думку Ортеги-і-Гасета, повинна не лише сама жити ідеями культури, а й піднімати маси до можливо вищого рівня справжньої людської духовності, моральності [19, с. 15-139].

Варто зазначити, що культурологічний аспект «теорії еліт» розроблявся й українськими філософами, вченими (М. Аркас, В. Винниченко, Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, І. Зязюн, О. Кониський, І. Огієнко, Г. Сковорода, І. Франко, А. Шептицький). Сучасні українські вчені (І. Бех, Ю. Білодід, Р. Войтович, М. Савчин, Г. Шевченко, Г. Щерба та ін.) зосереджують свою увагу на питаннях взаємозв'язку і впливу педагогічної еліти у процесі розвитку культури, духовності, моральності особистості і суспільства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У царині теорії еліт залишаються малодослідженими такі важливі питання: а) причини недостатньої ефективності впливу педагогічної еліти на «виращування» нової генерації молодого покоління; б) визначення місця і ролі духовно-морального ресурсу у процесі формування педагогічної еліти; в) «перезавантаження» мислення педагогічної еліти в процесі реформування освіти в Україні; г) пріоритети і духовно-моральні цінності елітної особистості педагога; д) роль педагогічної еліти у процесі освоєння і впровадження в життя європейських цінностей тощо.

Формулювання цілей статті. *Метою статті* є аналіз сутності і змісту духовно-моральних чинників та їх впливу на формування педагогічної еліти в умовах сучасного розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. *Еліта* трактують як (франц. Elite) найкраще, добірне, вибране. [18, с. 170]. Поняття «еліта» є центральним в елітарних теоріях, які стверджують, що необхідними складовими будь-якої соціальної структури є вища привілейована верства або верстви, які здійснюють функції управління, розвитку науки і культури (отже, творчі функції), і решта маси населення (та, що виконує нетворчі, репродуктивні функції) [14, с. 403]. Сьогодні серед деяких учених існують намагання поняття «еліта» замінити терміном його буквального значення – «кліократія». Пропонуються й інші категорії, наприклад, «технократія». До складу технократів належать ті, хто посідає провідні посади у сфері техніки, технічної науки. Близьким до цього нині існує поняття «когнітаріат» – ті, що займаються пізнавальними процесами розвитку науки і техніки [9].

Що ж стосується поняття «педагогічна еліта», то воно ще не набуло не лише сталого визначення, а навіть його бракує у найновіших педагогічних, психологічних, соціологічних енциклопедіях і словниках. Натомість у публікації О. Картавова, знаходимо таке визначення: «національна педагогічна еліта – це ... група представників етносу, яка володіє високим рівнем соціокультурного й інтелектуального розвитку, що усвідомила національно-культурну специфіку й історію свого народу, рефлексує своєрідність національного духа, мови, культури, традицій, формулює духовні, інтелектуальні, економічні, освітні, релігійні ідеали, інтереси, потреби своїх народів». Далі автор продовжує свою думку у такому формулюванні: «З іншого боку, педагогічна еліта – вияв суспільного, у тому числі суспільно-педагогічного руху, вона розвивалася поза офіційними рамками, але не тільки і не стільки як форма конфронтації з офіційними структурами, а як форма, що заповнювала «ніші» шляхом створення навчальних закладів, ініціювала окремі офіційні акти, узагальнюючи і теоретично осмислюючи філософські, соціальні, політичні, духовні, педагогічні, естетичні, релігійні тощо аспекти утворюваної еліти. Проте необхідно говорити і про національну педагогічну еліту, яка інтегрує всі ці аспекти і напрями духовного життя» [7].

Безумовно, кожна думка має право на життя, і це стосується наведеного визначення поняття «педагогічна еліта». Натомість вважаємо необхідним зробити певні уточнення. По-перше, як це видно із тексту, автор застосовує до цього визначення дескриптивний, а не сутнісний підхід. Але навіть у цій дескриптивній формі порушується науково-

пізнавальний опис, оскільки такий аналіз має справу з описом вже здійснених процесів. По-друге, важко зрозуміти думку автора, згідно з якою педагогічна еліта є виявом суспільно-політичного руху. Будь-який рух, у тому числі педагогічний, має зовсім інші характеристики. По-третє, те, що педагогічна еліта розвивається, як правило, поза офіційними рамками, особливих заперечень не викликає. Заперечення викликає те, що автор наголошує: «...педагогічна еліта розвивалась не як форма конфронтації з офіційними структурами, а як форма, що заповнювала «ніші» шляхом створення навчальних закладів, ініціювання окремих офіційних актів...» тощо. Ця позиція багато в чому не витримує критики тому, що справжня педагогічна еліта за своєю сутністю приречена була йти на конфронтацію з офіційними структурами, які здебільшого характеризувалися бюрократизмом, недемократичністю, антигуманізмом. Доречно у цьому аспекті згадати життєдіяльність видатних педагогів: Я. Коменського, А. Дістервега, К. Ушинського, М. Пирогова, С. Макаренка, В. Сухомлинського та багатьох-багатьох інших педагогів-практиків, які працюють все своє життя за покликанням (Педагогічна й наукова еліта нами представлена у науково-енциклопедичній праці «Педагогічний пантеон») [3]. По-четверте, автор у своїх визначеннях «заплутався» навіть у родових відмінках. От і виходить, що педагогічна еліта – це «група представника етносу», і як така, що «формує (правильніше вже формує) ... ідеали, інтереси потреби своїх народів» [7].

На нашу думку, поняття «педагогічна еліта» віддзеркалює діяльність найбільш досконалої науково-педагогічної верстви у напрямі духовно-морального, культурного-освітнього і професійного зростання суб'єктів учіння. Очевидно, така діяльність ґрунтується на засадах наукового світогляду, гуманістичних цінностях, свободі і демократії. У цьому контексті варто зазначити й інше: діяльність педагогічної еліти набирає особливої ваги ще й тому, що вона отримує статус мета-діяльності, отже, завдяки їй виховується цілісна нова людина. Як складова української інтелігенції, педагогічна еліта є потужним носієм духовності, моралі, усіх культурних надбань нації і всього суспільства. Об'єктивно оцінюючи цей надскладний процес, мусимо констатувати, що далеко не у всьому зусилля педагогічної еліти дають свої позитивні результати. Закономірно постає запитання щодо з'ясування причин.

Причини недостатньої ефективності впливу української педагогічної еліти на «виращування» нової генерації молодого покоління. Безумовно, однією із першопричин є те, в якому реальному стані опинилася наша педагогічна еліта. Тут маємо на увазі не лише матеріальний стан, а й духовно-моральний. Тривалі роки економічної, суспільно-політичної, духовної руїни зробили свою недобру справу: педагогічна еліта, (найбільш законослухняна й морально-духовна частина суспільства), небезпідставно почала втрачати довіру до влади, державницьких інституцій, а разом з тим, почала втрачати і морально-правову відповідальність за покладені на неї функціональні обов'язки. Це не могло не призвести до «втєчі в себе», байдужості, апатії до раніше улюбленої справи, навіть – внутрішньої деморалізації і вигорання. Вкрай понижений і принижений соціальний статус педагога став надто відчутним і для нього самого, і вихованців, і всього суспільства. Справа в тому, що педагогічна еліта почала втрачати одну із найбільш сутнісних своїх рис – безкомпромісність. Залежна і пригнічена вона приречена була пристосовуватися до ганебних умов життя, втрачати своє «Я». Її конформізм став надто відчутним, що мало свої негативні наслідки, одним із яких стало роздвоєння свідомості, деформація світогляду. Усе це не могло не позначитися й на учнях, студентах, аспірантах тощо. З іншого боку, дійшло до того, що до педагогічних закладів (як непрестижних), стали вступати ті, що не мають жодного покликання до педагогічної справи, любові до дітей, ті, яким байдуже якого фаху вони набудуть, аби

отримати диплом про вищу освіту. Нині, за умов реформування, ця ситуація стала дещо виправлятися, натомість добре відомо, що процеси, пов'язані із духовністю і моральністю людини, є набагато складнішими, ніж суто матеріально-речові. До цього варто додати, що незначне підвищення зарплатні вчителям ще не вирішує проблеми. На нашу думку, тут має бути розроблена і впроваджена комплексна державна програма, у якій чітко б визначалася реальна підтримка вітчизняної педагогічної еліти, як у матеріальному, так і духовно-моральному плані. Якщо цю ситуацію ближчим часом не виправити, то проблема однозначно буде поглиблюватися, в результаті чого будемо мати деморалізовану педагогічну еліту.

Іншою сутнісною причиною, яка послабила вплив педагогічної еліти на виховання підростаючого покоління стала міграційна компонента демографічної кризи. Сьогодні Україну полишають, як правило, особи в найбільш активному щодо працездатності віці – 35-45 років. Згідно з аналізом цієї ситуації, понад 7 млн. наших громадян легально чи нелегально працюють за кордоном [4, с. 81]. Серед них, як відомо, значна кількість педагогічної еліти. Ми втрачаємо найцінніше – людський інтелектуальний капітал. Варто додати, що це підриває інститут сім'ї: шлюби стають нестабільними, знижується роль сім'ї у вихованні та соціалізації дітей, зростає кількість неповних сімей і нелегальних одностатевих шлюбів. Отже, в сім'ї має місце духовно-моральна криза, підривається генофонд нації: діти, без належного сімейного виховання, стають слабко керованими, апатичними, агресивними. Педагогові все важче і важче працювати з такими дітьми, у значній їх, найбільш відповідальній частині, розвивається депресія, від безпорадності відбувається творчий спад, утворюється байдужість, небажання самовіддано працювати. Як правило, молоді педагогічні кадри не витримують таких умов праці та часто залишають навчальні заклади [1, с. 157].

Сучасні реалії дозволяють впевнено стверджувати і про наступну причину недостатньої ефективності впливу української педагогічної еліти на «виращування» нової генерації молодого покоління, а саме – недосконалого й некритичного запозичення зарубіжного досвіду і його впровадження у навчально-виховний процес. Особливо це стосується проблем духовно-морального виховання, яке в українській ментальності має великий досвід й унікальні традиції. Показовими в цьому сенсі є роздуми видатного вченого, педагога К. Ушинського про те, що «... моральний вплив є головним завданням виховання, набагато більш важливим, ніж розвиток розуму взагалі, наповнення голови пізнаннями і пояснення кожному його особистісних інтересів» [15, с. 31]. Водночас, визначаючи принципи виховання, вчений наголошував, що загальної системи виховання для всіх народів немає ні в теорії, ні на практиці; у кожного народу своя особлива національна система виховання; а тому запозичення одним народом в іншого виховних систем є неможливим; досвід у справі виховання є дорогоцінною спадщиною для всіх народів, але в тому розумінні, в якому досвід всесвітньої історії належить усім народам [16, с. 109].

Ще однією важливою причиною, на нашу думку, є те, що значна кількість педагогічного корпусу недостатньо усвідомлює необхідність самоудосконалення в духовно-моральному сенсі, набуття нових знань, умінь, навичок культури поведінки тощо. Це спонукає до явищ душевного розриву між педагогом і вихованцем, натомість перше місце у відносинах починають посідати кон'юнктурні речі (репетиторство, індивідуальні консультації за відповідну платню і т. ін.). Отже, як справедливо зазначає В. Кремень: «Елітарність потребує високої моралі, високої гуманності. Інакше вона небезпечна» [8, с. 8].

Визначення місця і ролі духовно-морального ресурсу у процесі формування педагогічної еліти. Духовно-моральний ресурс педагогічної еліти є субстанційною ве-

личиною, є її сутністю. Ми розглядаємо духовність як: один із складових елементів відродження національного в культурі; інтегративний чинник єдності народів; нову якість людини, її мислення, свідомості; шлях до реалізації духовного потенціалу особистості. У цьому сенсі доречним говорити про те, що від повноти і якості цього ресурсу залежить порятунок нації, її майбутнє. У ширшому контексті можна сказати, що сформований духовно-моральний ресурс педагогічної еліти – це доленосний дороговказ успішного і щасливого життя людини на планеті Земля. Гуманність, моральна чистота, добродія, любов до інших, правдивість і працелюбство, цнотливість і милосердя, громадянськість і патріотизм – це ті характерні риси педагогічної еліти, що спонукають її до відповідальності, добросовісного виконання свого обов'язку. Безумовно, що цей ресурс найбільш активно формується у майбутнього педагога під час навчання у вищому навчальному закладі. Для цього застосовуються різноманітні форми, методи, засоби. Але надзвичайно важливим є те, наскільки активно у цей процес включається сама особистість, наскільки вона є мотивованою і відчуває внутрішню потребу самовиховання. Важливою мотиватором для цього має слугувати зміст навчання, його реалізація з використанням сучасних інноваційних технологій. А тут є чималі проблеми. Досліджуючи процес формування духовно-морального ресурсу, В. Андрущенко зауважує: «Парадоксально, але факт: співчуття, милосердя та інші цінності практично виведені з орбіти освіти, згоріли в горнілі псевдоринкових пріоритетів... Нове суспільство, що тільки-но створюється, потребує нової духовної інтеграції. Її забезпечують освіта і культура, мистецтво і релігія, нова державницька ідеологія і мораль» [1, с. 397]. З цією думкою важко не погодитися, але духовно-моральний потенціал еліти ніколи не обмежувався зусиллями лише держави. Тут надзвичайно важливою є громадська активність кожного, хто вважає себе причетним до педагогічної еліти. Особливо це стає відчутним в умовах побудови громадянського суспільства. Одним із позитивних прикладів цьому є недавнє ініціювання педагогічною елітою Національного університету «Острозька академія» Першого Всеукраїнського з'їзду освітян (2017) з предметів духовно-морального спрямування. У його роботі брали участь представники 24 областей України та м. Києва. Учасники з'їзду проаналізували комплекс проблем, пов'язаних з духовно-моральним вихованням дітей, підлітків і молоді, визначили перспективи викладання предметів духовно-морального змісту в Україні та прийняли відповідні рішення. Більш активно почали створюватися в Україні «Центри духовності», філософсько-богословські факультети, навчальні плани і програми яких максимально орієнтовані на духовний розвиток особистості студента, освоєння ним глибинних пластів людської культури, пізнання різних видів і жанрів мистецтва, а головне – включення майбутнього педагога в живий, творчий процес діяльності.

«Перезавантаження» мислення педагогічної еліти в процесі реформування освіти в Україні. Педагогічний елітний прошарок суспільства з притаманним йому новим мисленням формується у просторово-часових межах надто важко і суперечливо. Це зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Однією із провідних причин об'єктивного характеру є те, що ми ще не збудували меритократичного суспільства, головним принципом функціонування якого є послідовне визнання здобутків особистості відповідно до її духовно-моральних якостей, реального рівня здобутих знань і їх реалізації у процесі життєтворчої діяльності. Натомість з упевненістю можна говорити про те, що протягом всієї історії вітчизняного державотворення надто виразно спостерігалися суперечливі періоди цього процесу – справжні злети і трагічні падіння, розчарування. А тому цивілізаційні процеси в рамках нашого суспільства відбувалися за рахунок і на збиток особистості, у першу чергу тих, хто належав до педагогічної еліти.

Щодо причин суб'єктивного характеру, то тут, на нашу думку, перше місце посідає недостатньо розвинена саморефлексія особистості педагога, його світоглядні позиції і цінності. В результаті цього з'явилися і представники «квазіеліти», особливо на верхніх щаблях управління освіти і науки, які своєю некомпетентністю, аморальними вчинками руйнували освіту, а українському народові приходиться за це дорого платити ще й сьогодні. Як справедливо зазначав академік І. Зязюн: «Назріла необхідність змін в теорії і практиці освіти, з одного боку, і рефлексоване осмислення шляхів просування її на засадах гуманізму, з другого, – дозволяє помітити головні теоретико-практичні орієнтири, що сприяють поступові. Вони окреслюють три кола проблем, які вирішує практико-орієнтована методологія: філософія особистості, філософія культури, філософія освіти. Ці три кола взаємопов'язаних проблем мають місце в дійсності завжди, однак сьогодні їх необхідно переглянути в іншому методологічному ключі» [6, с. 16].

Отже, мова йде про те, що сучасна педагогічна еліта має піднятися на значно вищий щабель не лише інтелектуального, а й загальнокультурного, духовно-морального розвитку. Сучасна педагогічна еліта має бути вкоріненою в українську культуру, в її традиції, вона має стати консолідуючим ядром нації. Саме на цей бік проблеми звертає увагу Г. Філіпчук, який пише: «...прагнення «годуватися» культурою – універсальне у вимірах людського буття, а парадигма – «культура – освіта – людина – суспільство – світ» є методологічною базою для глобального і національного розвитку. І завдання, яке мусить вирішувати практична і наукова педагогіка, як освіта, культура змінюватимуть сучасний агресивний, нетолерантний, мілітарний і конкурентний світ на краще» [17, с. 9].

Націєтворчість педагогічної еліти має свій конкретний вияв у її реальних спроможностях модернізувати освітній процес. Передусім це має стосуватися змісту педагогічної освіти. Тут варто подолати застарілі міфи про те, що «найкращою у нас була радянська освіта». Справді найкращу освіту педагогічній еліті України ще треба створити.

Поряд з цим, необхідно відмовитися й від старих «ідеологем», які спотворювали реальне сприйняття світу, губили душу особистості. Вдосконалення освіти має йти в ногу з модернізацією мислення педагогічної еліти, домінантою якої постає реальне прогнозування майбутнього у напрямі децентралізації системи освіти, підвищення самостійної діяльності навчальних закладів, мобільності як викладачів, так і студентів тощо.

Інноваційні процеси, які відбуваються нині у всьому цивілізованому світі, вимагають від педагогічної еліти України посилення профорієнтаційної роботи, адже надто важливим є те, щоб до педагогічних закладів приходили кращі із кращих випускників шкіл, справжні симпатки вчительської справи.

Педагогічна еліта сьогодні має презентувати досконале володіння інформаційними технологіями, іноземними мовами, а головне – прагнути пізнавати і розуміти душу, смисли буття і духовно-моральні цінності свого вихованця. Без цього не може бути ноосферного розвитку, чого так прагнув і про що мріяв В. Вернадський у своїх космологічних пошуках. Отже, постає питання щодо пріоритетних цінностей особистості педагога.

Пріоритети і духовно-моральні цінності елітної особистості педагога. Розглядаючи особистість педагога в аспекті цінностей, зазначимо, що саме вони віддзеркалюють в людині найбільш сутнісне, вартісне, є якісною її характеристикою. Особливо це стосується духовно-морального виміру. Важко собі уявити справжнього педагога без таких якостей, як: відповідальність, честь, гідність, совість, справедливість, розвинене почуття обов'язку і т. ін. Педагог має світитися відповідальністю, оскільки йому довірено найдорожче – живі душі дітей. У своїх дослідженнях ми робимо акцент на проблемі саме морально-правової відповідальності педагога, причому наголос ставимо на перспективній, а не ретроспективній стороні відповідальності. Справа в тому, що сутнісною відмінністю від ретроспективної відповідальності, в основу якої покладається по-

карання за скоєний вчинок, перспективна морально-правова відповідальність характеризується випереджальною самосвідомістю особистості, яка не дозволяє їй чинити аморально, протизаконно [2]. Взаємозв'язку морально-правової відповідальності на сучасному етапі розвитку суспільства й освіти притаманні свої особливі закономірності. Вважаємо, що таким закономірностями виступають: залежність взаємозв'язку морально-правової відповідальності особистості від морально-правового прогресу, гуманізації навчально-виховного процесу, що мають тенденції до зростання; посилення процесу «моралізації» правової відповідальності в її взаємодії з моральною; визначальна роль взаємозв'язку перспективних аспектів у змісті моральної і правової відповідальності стосовно ретроспективної; процес поглиблення суперечності взаємозв'язку моральної і правової відповідальності, зумовлений звуженням сфери дії другої з них стосовно першої і т. ін.

З високим рівнем відповідальності педагога тісно взаємопов'язана його честь і гідність. Справжній педагог – честь нації, і там, де бракує поваги до педагога, там марно шукати гідно вихованої нації. Честь і гідність людини виявляється не тоді, коли за її вчинками споглядають, а тоді, коли вони є непомітним для інших і відомі лише самій особистості. Натомість, як колись, так і тепер, зустрічаємося з фактами гіперпідконтрольності над педагогом з боку адміністрації, затятих бюрократів від освіти і науки, що надзвичайно негативно позначається на його духовно-моральному стані, оскільки це сковує свободу, гальмує творче начало його діяльності. Честь і гідність повинні самоусвідомлюватися. Душа і розум є відповідальними не лише за тіло, але й за честь і гідність людини, і в цьому виявляється духовно-моральне її наповнення та шляхетність. І в цьому вияві легко побачити тісний зв'язок між духовно-моральним і естетично-прекрасним в діяльності педагога.

Безумовно, що честь і гідність педагога є невід'ємними від почуття совісті. Совість як особистісне утворення віддзеркалює оцінне ставлення людини до своїх вчинків, думок про взаємодію з іншими людьми і характеризується єдністю знань, мотивів, практичних дій та емоційно-вольових чинників. Світло совісті педагога творить справжні духовно-моральні цінності, робить їх стійкими й високовартісними в індивідуальному і суспільному житті.

Оскільки духовно-моральні вимоги претендують на абсолютність, незаперечну обов'язковість, то однією з можливих позитивних вимог до педагога, є вимога бути справедливим. Надто важливим у педагогічній діяльності є дотримання формули: свобода – рівність – справедливість. Тенденція у цьому питанні має бути такою: чим менш вільним є суспільство, тим більш зразково й наполегливо цю формулу має впроваджувати педагогічна еліта. Саме такої думки дотримувалися й дотримуються видатні зарубіжні і вітчизняні педагоги-гуманісти: Я. Коменський, Ж.-Жак Руссо, М. Монтень, Е. Роттердамський, Й. Песталоцці, К. Ушинський, С. Русова, Г. Ващенко, В. Сухомлинський та ін. Вони одностайно дотримувалися надзвичайно цікавої і слушної думки: виховання справедливості, як і моральне взагалі, є продуктивним тоді, коли воно здійснюється не стільки за функціональним обов'язком педагога, скільки за його покликанням та реальною участю в діяльності суб'єктів навчання, коли учитель як батько сімейства співпрацює разом з ними, а вони разом з ним.

Роль педагогічної еліти у процесі освоєння і впровадження в життя європейських цінностей. Європейські цінності сьогодні все активніше стають базовою основою суспільно-політичних, економічних і духовно-моральних змін в Україні. І це цілком закономірно, адже в нашій державі зроблено чимало рішучих кроків і продуктивних заходів щодо реформування практично у всіх сферах буття. Найбільш важливою

сферою залишається соціальна – освіта, наука, культура. І тут педагогічна еліта України повинна діяти потужно і радикально.

З погляду української вченої М. Пірен, основними європейськими цінностями, на яких базується європейська спільнота, є: повага до людської гідності; фундаментальні права, включаючи права спільноти та родин; свобода (свобода волевиявлення, свобода слова, свобода ЗМІ); демократія; рівність усіх членів суспільства, в тому числі меншини та незалежно від гендеру; верховенство закону; плюралізм думок; відсутність дискримінації; толерантність; справедливість; солідарність; відповідальність; рівні гендерні права тощо [13, с. 14-15].

Варто зазначити, що практично всі перелічені європейські цінності є суголосними підходам наших вітчизняних учених, оскільки тут в основу покладається ідея людиноцентризму. Натомість існують значні застереження щодо реальних умов реалізації цих цінностей, а їх зазвичай бракує або ж ними просто нехтують, найбільше ж ті, хто мав би і сам дотримуватися їх і контролювати їх виконання іншими. За таких умов діяльність педагогічної еліти значно паралізується або ж призводить до вкрай негативного явища – розщеплення свідомості у суб'єктів навчально-виховного процесу. Справа в тому, що педагогічна еліта покликана спрямовувати свідомість тих, хто навчається, як має бути (рівень належного), а учні, студенти в реальному житті бачать зовсім інше (рівень сутнього). Часто це призводить до зневіри, душевно-моральних розчарувань, соціальної апатії тощо. Тому вкрай важливо – змінити ситуацію, всіма доступними засобами досягати того, щоб прагнення педагогічної еліти не розбивалися до айсбергів формалізму, бюрократизму, людської байдужості.

На основі викладеного можна зробити такі **висновки**:

1. Аналіз значної кількості наукових джерел засвідчує, що окреслена проблема залишається малодослідженою як на теоретико-методологічному, так і на науково-понятійному рівнях.

2. Доведено, що духовно-моральні чинники мають визначальне значення у формуванні педагогічної еліти України.

3. Встановлено основні причини недостатньої ефективності впливу української педагогічної еліти на процес формування у молодого покоління духовно-моральних цінностей.

4. Визначено основні пріоритети і цінності елітної особистості педагога на сучасному етапі розвитку суспільства і реформування освіти.

До подальших наукових пошуків відносимо питання: критичного використання позитивного зарубіжного досвіду у руслі «виращування» педагогічної еліти держави; дослідження спільного і відмінного у науковому розумінні понять «лідер», «лідерство», «еліта», «педагогічна еліта»; взаємовідносини: корупція і педагогічна еліта та ін.

Список літератури:

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: філософія та методологія / В. Андрущенко. К.: «МП Леся», 2012. 784 с.
2. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога: теоретико-методологічний аспект : монографія / Г. П. Васянович. Вибрані твори у 7-ми т. Т. 2. Львів : Норма, 2015. 352 с.
3. Васянович Г. П. Педагогічний пантеон Г. П. / Васянович. Львів : Норма, 2016. 328 с.
4. Гусев В. Державна інноваційна політика: аспект інтернаціоналізації / В. Гусев // Економіка України. 2003. № 6. С. 77-84.

5. Закон України «Про освіту», Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39.
6. Зязюн І. Філософія педагогічного світогляду / Іван Зязюн // Професійна освіта: педагогіка і психологія.. № 6. К.: 2004. С. 209-231.
7. Картавов А. Ю. Национальная педагогическая элита / А. Ю. Картавов // Регионология. № 3. 2008 .— [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://regionsar.ru/ru/node/145>
8. Кремень В. Г. Освітня діяльність і інтелект: проблеми формування національної інтелігенції / В. Г. Кремень // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. № 2. 2008. С. 3-11.
9. Кузнецова Н. В. Правящие элиты в истории России // Русская нация: историческое прошлое и проблемы возрождения. М.: АКИРН, 1995. 224 с.
10. Миллс Р. Властвующая элита / Р. Миллс. М. : Издательство иностранной литературы, 1956. 536 с.
11. Моска Г. Правящий класс / Г. Моска // Социологические исследования. 1998. С. 187-198.
12. Парето В. Компендиум по общей социологии / пер. А. А. Зотова. 2-е изд. М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. 511 с.
13. Пірен М. І. Європейські цінності – детермінанти змін в сучасній Україні : навч. посібник-практикум / М. І. Пірен. Чернівці : Друк Арт, 2016. 256 с.
14. Аверьянов Ю. И. Политология: Энциклопедический словарь. М.: Изд. Моск. коммерч. ун-та, 1993. 431 с.
15. Ушинский К. Д. О нравственном элементе в русском воспитании / К. Д. Ушинский // Педагогические сочинения: в 6 т. Т. 2. М. : Педагогика, 1988. С. 31.
16. Ушинський К. Д. К. Д. Ушинський про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Твори у 6 т. Т. 1. К. : Радянська школа, 1954. С. 50-109.
17. Філіпчук Г. Г. Час культурних цінностей у вимірі «педагогіки Зязюна» / Г. Г. Філіпчук // Націєтворчість освіти : монграфія. Чернівці : Зелена Буковина, 2014. С. 5-16.
18. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид. перероб. і доп. К. : УРЕ, 1986. 800 с.
19. Хосе Ортега, Гасет. Бунт мас. Вибрані твори / переклад з іспанської В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. К. : Основи, 1994. 420 с.

References:

1. Andrushchenko V. P. (2012) *Rozdumy pro osvitu: filosofii ta metodolohiia* [Reflections on Education: Philosophy and Methodology] K.: «MP Lesia». 784 s. [in Ukrainian].
2. Vasianovych H. P. (2015) *Moralno-pravova vidpovidalnist pedahoha: teoretyko-metodolohichniy aspekt : monohrafiia* [Moral and legal responsibility of the teacher: theoretical and methodological aspect: monograph] Vybrani tvory u 7-my t. T. 2. Lviv: Norma. 352 s. [in Ukrainian].
3. Vasianovych H. P. (2016) *Pedahohichniy panteon* [Pedagogical Pantheon] Lviv : Norma. 328 s. [in Ukrainian].
4. Husiev V. (2003) *Derzhavna innovatsiina polityka: aspekt internatsionalizatsii* [State Innovation Policy: an Internationalization] // *Ekonomika Ukrainy*. № 6. S. 77-84. [in Ukrainian].

5. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu», Vidomosti Verkhovnoi Rady* [Law of Ukraine "On Education", Information from the Verkhovna Rada] (VVR), 2017, № 38-39. [in Ukrainian].
6. Ziaziun I. (2004) *Filosofiiia pedahohichnoho svitohliadu* [Philosophy of the pedagogical outlook] // *Profesiina osvita: pedahohika i psykholohiia* Za red. T. Levovytskoho, I. Ziaziuna, I. Vilsh, N. Nychkalo). № 6. K.: S. 209-231. [in Ukrainian].
7. Kartavov A. Yu. (2008) *Natsionalnaya pedagogicheskaya elita* [National pedagogical elite] // *Regionologiya*, № 3. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://regionsar.ru/ru/node145>[in Russian].
8. Kremen V. H. (2008) *Osvitnia diialnist i intelekt: problemy formuvannia natsionalnoi intelihtentsii* [Educational activity and intellect: problems of the formation of the national intelligentsia] // *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy*. № 2. S. 3-11. [in Ukrainian].
9. Kuznetsova N. V. (1995) *Pravyaschie elityi v istorii Rossii* [The ruling elites in the history of Russia] // *Russkaya natsiya: istoricheskoe proshloe i problemyi vrozhdheniya*. M. : AKIRN. 224 s. [in Russian].
10. Mills R. (1956) *Vlastvuyuschaya elita* [Owning elite] M. : Izdatelstvo inostrannoy literaturyi. 536 s. [in Russian].
11. Moska G. (1998) *Pravyaschiy klass* [The ruling class] // *Sotsiologicheskie issledovaniya*. S. 187-198. [in Russian].
12. Pareto V. (2008) *Kompendium po obschey sotsiologii* [Compendium on general sociology], 2-e izd. M. : Izd. dom GU VShE. 511 s. [in Russian].
13. Piren M. I. (2016) *Yevropeiski tsinnosti – determinanta zmin v suchasni Ukraini : navch. posibnyk-praktykum* [European values - the determinant of change in modern Ukraine: teach. manual-workshop] Chernivtsi : Druk Art. 256 s. [in Ukrainian].
14. Averyanov Yu. I. (1993) *Politologiya: Entsiklopedicheskiy slovar* [Political Science: An Encyclopedic Dictionary] M.: Izd. Mosk. kommerch. un-ta. 431 s. [in Russian].
15. Ushinskiy K. D. (1988) *O npravstvennom elemente v russkom vospitanii* [About the moral element in Russian upbringing] // *Pedagogicheskie sochineniya: v 6 t. T. 2*. M.: Pedagogika. S. 31. [in Russian].
16. Ushynskiy K. D. K. D. Ushynskiy pro narodnist u hromadskomu vykhovanni [K.D. Ushinsky about the nationality in public education] // *Tvory u 6 t. T. 1*. K.: Radianska shkola, 1954. S. 50-109. [in Ukrainian].
17. Filipchuk H. H. (2014) *Chas kulturnykh tsinnostei u vymiri «pedahohiky Ziaziuna»* [Time of cultural values in the dimension of "Zyazyun's pedagogy"] // *Natsiietvorchist osvity: monhrafiiia*. Chernivtsi: Zelena Bukovyna. S. 5-16. [in Ukrainian].
18. Shynkaruka V. I. *Filosofskiy slovnyk* [Philosophic dictionary] 2-he vyd. K.: URE, 1986. 800 s. [in Ukrainian].
19. Khose Orteha-i-Haset. (1994) *Bunt mas* [Mass rebellion] *Vybrani tvory*. K.: Osnovy. 420 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 15.12.2017